

A Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése emberföldrajzi szempontból.¹

A tokaji bor már évszázadok óta ismert és keresett árucikk, úgy a hazai, mint a külföldi piacokon. Neve valósággal fogalommá lett s a külföldi irodalomban is gyakran szerepel. Térképeken, melyek Budapesten kívül alig vesznek tudomást más városainkról, Tokaj nevét rendszeren megtaláljuk. De nálunk is úgy emlegetik a tokaji bort, mint „a borok királyát“, melyet különös becsben tartanak s országos törvényekkel védenek más borokkal szemben.

A következőkben meg akarom kísérelni, hogy rámutassak a tokaji bor termelésével összefüggő geográfiai vonatkozásokra:

A Tokaj-Hegyalja fogalma.

A Tokaj-Hegyalja nem földrajzilag elkülönült, hanem önkényesen körülhatárolt terület, mely az Eperjes-Tokaji vulkánorsó többi részével szervesen összefügg. Az elnevezés arra a borászatiilag megállapított területre vonatkozik, melynek borai „tokaji“ néven kerülnek forgalomba. Régebben kisebb volt a kiterjedése, mint jelenleg. Azelőtt csak 20 község tartozott hozzá, újabban azonban 27. Régebben csak a Sátoraljaújhegy, Tokaj, Abaújszántó, mint határpontok között vont háromszög alakú területet foglalta magában, újabban a Szerencs pataktól délre eső és a hegyvonulathoz tartozó községeket is belekapcsolták.

A Hegyalját az Eperjes-Tokaji hegység déli és délkeleti szélső hegyei alkotják s így az Alfölddel teljes egészében közvetlenül érintkezik. Alacsony, völgyek által tagolt, jobbára riolit- és tufa-hegyekből és dombokból áll, melyek sem geográfiailag, sem morfológiailag nem különíthetők el a hegység feljebb eső részeitől. Emberföldrajzi tekintetben azonban már határozottabb tájjellege van, mert a szőlőművelés az itt élő nép életében, településének történeti fejlődésében és jelenlegi mivoltában oly sajátosságokat hozott létre, melyek más tájaktól megkülönböztetik s bizonyos mértékben önálló geográfiai jelleggel ruházzák fel.

A szőlőművelés földrajzi feltételei.

A Tokaj-Hegyalja közel esik a szőlőművelés földrajzi elterjedésének északi határvonalához (48° é. sz. felett). Hazánkban csak a Nyitra—Pozsony vidéki szőlővidék van vele hasonló szélesség alatt és csak az ungvár-szerednyei fekszik valamivel feljebb. Európa más országaiban pedig a francia Champagne-nak és a rajnai borvidéknek

¹ Kivonatol részletek szerző „Tokaj-Hegyalja földrajza“ c. munkájából (kézirat).

van északibb fekvése (50° körül). A szőlő ugyanis a Földközi-tenger partvidékének jellegzetes kulturnövénye, termelésének $\frac{9}{10}$ része a 35–48 szélességi fokok közé esik. Éghajlati alkalmazkodó képessége jóval tágabb határok között mozog, mint az olajfáé, szelíd gesztenyéé vagy más mediterrán növénytársáé. Tőkéje földdel letakarva a déli hideget is jól kiállja s mindenütt sikerrel művelhető, hol a tavasz elég korán (március végén) beáll s a nyár elég meleg (júliusi k. hőmérs. mintegy 20 C°). Átlag a 10 C°-os évi izotermával esik össze a szőlőművelés északi határa. Minthogy igazi hazájában többnyire csak őszi és téli esőzések vannak, a nyár legnagyobb része pedig száraz és napsütéses, a hosszabb ideig tartó szárazságot is jól kibírja. Ez azért van, mert gyökerei mélyen behatolnak a talajba, hol a legmelegebb nyáron is van elég nedvesség. Mégis az időjárás (a meleg és csapadék időbeli megoszlása) iránt sokkal érzékenyebb, mint a legtöbb gazdasági növényünk. Innen van, hogy az egymásra következő évek termésmennyisége között gyakran igen nagy az eltérés.

Lássuk most közelebbről, hogy a Tokaj-Hegyalja fekvése, éghajlata és talajviszonyai mennyire kedveznek a szőlőtermelésnek.

A Hegyalját elsősorban az teszi a szőlőtermelésre alkalmassá, hogy az alföldi meleg légáramlatokkal közvetlenül érintkezik s védve van az északi hideg szelek ellen. A kelet és dél felé néző hegyoldalak bőven részesülnek a nap melegítő sugaraiból. Hiszen az Alföld mély északkeleti benyúlásának tulajdonítható, hogy még Ungvár környékén is termelhetnek szőlőt. Az északi légáramlatoktól pedig maga a hegység alakulata védi meg a Hegyalját. A szőlőművelés ugyanis csak a szélső és alacsonyabb hegyoldalakra terjed ki; a vonulat magasabb hegyei ezek mögött emelkednek s észak felől meglehetősen zárt falat alkotnak. A Hegyalját délfelé nyíló, északról zárt völgyek és tufával feltöltött öblözetek s medencék tesszik tagolttá, melyekből mindössze néhány kisebb patak folyik le a környező Alföldre; ezek jelentékenyen megnövelik a szőlőművelésre alkalmas terület nagyságát. A jó fekvésnek a szőlőföldek értékére igen nagy befolyása van. A déli fekvésű szőlők általában becsesebbek, mint a keleti és nyugati fekvésűek. A déli lejtőkön magasabbra terjed a szőlőművelés határa, mint másutt. A filloxera-vész után megindult újratelepítés alkalmával is főleg a naposabb fekvésű szőlőföldeket vették művelés alá, míg a nehezebben hozzáférhető és kedvezőtlenebb fekvésű egykori szőlők jórésze ma is parlagon hever.

A fekvésnek szőlőművelési szempontból való nagy jelentőségét feltűnően láthatjuk az Abaújszántó felett emelkedő Sátor-hegyen. Ez a hegy a hegyvonulatot észak-déli irányban átszelő Szerencs-patak tektonikus völgyétől keletre foglal helyet. Déli lejtője az Alföld felé, északi lejtője pedig a Hernád-völgy felé tekint s az utóbbi ki van téve az északról jövő hidegebb légáramlatoknak. A déli oldalon majdnem a tetőig érnek fel a jó minőségű bortermő szőlőföldek, a nyugati oldalon már lejjebb száll a szőlőművelés határa, az északi lejtőkön pedig szőlőföldek már nincsenek is, ez utóbbiak szántóföldekkel és gyümölcsösökkel vannak borítva, mivel itt már csak egé-

szen gyenge minőségű bor teremne meg. Abaújszántónál véget is ér a Hegyalja. Innen északra, a hegység nyugati oldalán, egészen Göncig találunk szőlőket, hasonló eredetű talajon, de ezek már jóval gyengébb bort adnak.

A Hegyalja éghajlata nagyjában megegyezik az Alföld vele egyenlő szélességű részeinek éghajlatával. Hőmérséklet- és csapadékviszonyai inkább csak a részletekben mutatnak eltérést. Az évi középhőmérséklet 9–10 °C között van. (Tarcal átlagos évi k. hőmérséklete 30 évi átlagban 9,6 °C.) A Hegyalja északi és déli része között oly csekély a hőmérsékleti eltérés, hogy ez a szőlőművelés szempontjából számba sem jöhet. Itt is, mint az Alföldön a téli és a nyári hőmérséklet között igen nagy a különbség. Ez a különbség 30 évi átlagban 25 °C, de volt már rá eset, hogy egyik-másik évben a 60°-ot is elérte. A napsütés tartama a nyári és az őszi hónapokban meglehetősen nagy. Ez a gyakori napsütés a szőlőtermelésnek egyik legfőbb és legkedvezőbb tényezője. Ezzel függ össze, hogy a melegebb hónapokban aránylag kevés eső esik. Főbb borvidégeink között a Hegyaljának van a legkevesebb csapadéka, az átlagos évi csapadék jóval 600 mm alatt van. Tarcal évi csapadéka 30 éves átlagban 532 mm; de pl. 1901–1908 között csak 431 mm volt. Az északi és a déli részek között a csapadék tekintetében már észrevehető különbségek vannak; az előbbieket ugyanis némileg érzik a csapadékdús északkeleti Kárpátok közelségét.

A Hegyalja klímája az Alföldétől csak annyiban tér el, hogy itt a tél valamivel tovább tart, a hótakaró később tűnik el, a nyár pedig nem annyira tikkasztó, mint ott. A hegység belsejében azonban észak felé menve, a felvidéki klíma sajátosságai fokozatosan lépnek előtérbe.

A szőlőtermelés, mint már fentebb említettük, igen érzékeny minden időjárásbeli változás iránt. Ezt legjobban bizonyítják a szőlőtermelési statisztika adatai, melyek nemcsak az egyes évekre, hanem ugyanabban az esztendőben a különböző községekre nézve is viszonylagosan nagyon eltérő adatokat nyújtanak.²

Legkedvezőbb a terméseredmény akkor, ha nedves télre vagy tavaszra meleg, de nem túl száraz nyár, erre pedig száraz és napsütéses ősz következik. Az asszúszőlőképződésnek az a főfeltétele, hogy a kellő talajnedvességtől táplált megduzzadt szőlőszemek, melyekben az augusztusi és szeptemberi meleg időjárás kellő mennyiségű cukrot fejlesztett, megrepedjenek és nedvességüket elveszítsék. Ezért asszútermés nem minden évben van a Hegyalján.

Sokat ártanak a szőlőnek a gyakori napsütéssel váltakozó nyári meleg esőzések, melyek a peronoszpóra kifejlődését és elterjedését segítik elő; a tartós őszi esők, melyek rothadást okoznak vagy legalább is a hegyaljai bornak annyira fontos jó minőségét fokozzák le. A tavaszi fagyok és a jégverések inkább csak lokális károkat okoz-

² Pl. Tállyán 1910-ben 16.500, 1911-ben 21.344, 1913-ban pedig csak 5880 hl. must termett, ugyanezekben az években Sárospatakon 1078, 6114, illetve 3910 hl.

Tállya esetében az 1910-i terméshez képest 78% a növekedés, majd 280% a csökkenés; Sárospatakon pedig ugyanekkor 570%, illetve 360% a növekedés.

nak. A fagy itt nem olyan veszedelmes, mint az Alföldi homokon, hol egész nagy szőlőterületek eshetnek áldozatul. Itt, inkább csak az alacsonyfekvésű szőlőket veszélyezteti, mert ezeknél a nagyfokú éjjeli lehűlésre gyors nappali felmelegedés következik, a magasabb fekvésű szőlőknél már nem olyan gyorsan történik ez az átmenet. A jégeső pedig, amely többnyire csak bizonyos irányú és szélességű sávokban seprí végig az illető vidéket, a Hegyalja nagyfokú területi tagosultsága miatt csak egyes részeket szokott tönkre tenni.

Sokan a Hegyalja vulkánikus eredetű talajának tulajdonítják az itt termelt bor kiválóságát. Az bizonyos, hogy ez a talajnem kedvez leginkább a szőlőtermelésnek, mert a Föld leghíresebb borműhelyei vulkánikus vidékeken vannak, mint pl. a francia Auvergne, a Rajna vidéke, a Vezuv, Etna, Madeira, nálunk a Budaörs, Somló, Mátra, stb. A talaj értékét azonban nem szabad túlbecsülnünk. A Hegyalján háromféle szőlőtalanj fordul elő, ú. m. a nyirok, a kőpor és a lősz. A két előbbi vulkánikus eredetű; a nyirok a vulkánikus kőzetek el-mállása folytán keletkezett, a kőpor pedig a vulkáni tufa (hamu és lávatörmelék) szétporladása folytán jött létre. A lősz ellenben, mint az egykori alföldi sivatag porából a szél által összehordott talaj, idegen eredetű. A háromféle talaj fizikai alkata sokban eltérő. A nyirok (agyag) a nedvességet nehezen veszi fel, de jól tartja, kiszáradva megrepedezik; a kőpor a homokhoz hasonlóan a vizet könnyen átbo-csátja, de hamar ki is szárad; a lősz a vizet jól magába veszi, jól összeálló, nem repedezik össze s nem keményedik úgy meg, mint a nyirok. Ezért a lőszben a legkönnyebb a szőlőművelés. A nyiroktalajt kőből összerakott falakkal (hegyaljai néven „garádics”) támasztják alá s védik az aláomlástól, a lősznek ellenben a legmeredekebb lejtő-kön sincs szüksége ilyenre. A bortermelésre kétségkívül a nyirok a legalkalmasabb; a kőporban a töke könnyen kifagy vagy kiszárad s a vessző nehezebben fejlődik, de azért megfelelő időjárás mellett itt is jó minőségű bor terem; a lősz szintén jó szőlőtalanj, az ebben termelt bor minőségileg megközelíti s nem egyszer túl is szárnyalja a nyiroktalanj borát. A tulajdonképeni tokaji bor is lősztalajon terem. Ebben bizonyára nagy része lehet annak is, hogy a háromféle talaj különböző fizikai alkata dacára is vegyileg nagyon közel áll egymás-hoz. Mindenikben a SiO_2 és az Al_2O_3 az uralkodó elem; észrevehető különbséget legfeljebb csak abban találunk, hogy a lőszben több a Ca (mész), a nyirokban pedig a kálium és a nátrium.

A hegyaljai szőlőtermelésre tehát a fekvésnek, az éghajlatnak, az időjárásnak és a talajnak van befolyása. Mindenik tényezőnek megvan a maga jelentősége, de csak ezek együttes hatásának, főleg szerencsés együttműködésének lehet tulajdonítani a tokaji bor speciális kiválóságát. Idegen vidékről származott szőlőfajok termése is felveszi néhány év múlásával a tokaji bor jellemző sajátosságait. A fekvés, az éghajlat és a talaj állandó tényezők, ezek szabják meg a tokaji bor alaptermészetét, az időjárás pedig, mely évről-évre többé-kevésbé eltérő, a bor mennyiségére és minőségére vannak be-folyással.

A szőlőművelés a múltban és a jelenben.

A Tokaj-Hegyalja szőlőművelése igen régi keletű. Már Anonymus említi (16 f. 22 p.), hogy a honfoglaló magyarok, kik a Taktafolyó és a Szerencsi-hegy közötti síkságon ütöttek táborn, a Turzol vezérről elnevezett hegyen³ nagy áldomást tartottak. Bár ennek valószínűségéhez szó fér, de azért nem lehetetlen, mert a szőlőművelés nálunk már a római korban meghonosodott. A rómaiak ugyan csak az általuk birtokolt Pannoniában ültettek szőlőt, de onnan a későbbi évszázadok alatt elterjedhetett az ország egyéb, arra alkalmas vidékein is. Persze ez a szőlőművelés igen kezdetleges lehetett, mert ez a vidék — mint a későbbi feljegyzések sejténi engedik — akkoriban nagyrészt erdő és legelő volt s az itt lakó népesség főleg vadászból, halászból és állattenyésztésből élt.

Az Árpádok korából már határozott feljegyzéseink vannak az itteni szőlőművelésről. Királyi adománylevelekben mindüntalan említés esik a szőlőföldről s oklevelek jegyzik fel hogy a mai hegyaljai községek a hozzájuk tartozó szőlőföldekkel együtt a tatárpusztításnak áldozatul estek.

A Hegyalja tulajdonképeni jelentősége csak a tatárjárás után, az olasz (vallon) vincellérek betelepítésével kezdődik, kiket az elpusztított szőlő újratelepítése végett hívtak be. Ezek 1250 körül jelennek meg először Patak, Liszka és az általuk alapított Olaszi (ma Bodrogolaszi) községekben, de a későbbi időkben az egész Hegyalján elterjedtek. A mai „tokaji bort“ eleinte „liszkai“ és „pataki“ bor néven emlegetik s kiváló finomságát nem győzik eléggé dícsérni. Az 1562-i tridenti zsinaton a pápa asztalán is ott volt a tokaji bor.⁴ A tokaji bor hírnevének, elterjedtségének nagy része volt abban, hogy a szőlőművelés a vegyesházbeli királyok korában nagyon fellendült s itt virágzó községek, királyi kiváltságokkal felruházott városok keletkeztek.

A XVI—XVII. század viszontagságos észtendeit a Hegyalja is megérezte. Az ellenkirályok harca (Szapolyai és Ferdinánd), a mindüntalan megismétlődő török portyázások, a kuruc-labanc háborúk állandó zaklatásnak tették ki az itteni lakosságot is: ezek következtében nem egy község elpusztult s valamennyi elnéptelenedett. Természetesen a már virágzó szőlőművelés is erősen lehanyatlott. Az elvonuló ellenséges csapatok a szőlőket leszüretelték vagy legázolták, a pincéket kifosztották, sok szőlőföld évtizedeken keresztül megműveletlenül hevert. De azért a szőlőművelés továbbra is fennmaradt.

A XVIII. században már békésebb idők következtek. Az elpusztított községek újra felépülnek, a szőlőművelés újra nekilendül. A tokaji bor külföldön is egyre keresettebb lesz. Lengyel-, Orosz- és Németországba sokat szállítanak belőle, — úgyhogy a kereslet a ter-

³ A mai tokaji hegy.

⁴ Az akkori feljegyzések szerint IV. Pius pápa a bor kiválósága feletti elragadtatásban a következő megjegyzést tette: „Summum pontificem talia vina decent.“ (A főpapot ilyen borok illetik meg.)

melt mennyiséget is messze meghaladta. Ekkor az erdők és szántóföldek jelentékeny részét is szőlőföldekké alakították át. Az akkori szőlőterület a mainál jóval nagyobb volt. Kiterjedéséről ugyan pontos följegyzéseink nincsenek, a hozzávetőleges becslések adatai pedig nagyon eltérők.⁵ Az egykori szőlőföldek még ma is felismerhető nyomaiból annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy legalább kétszer akkora terület volt akkoriban szőlővel beültetve, mint jelenleg.

A Hegyalja fénykora azonban nem sokáig tartott.

Lengyelországot ismételten felosztják. A lengyel nemesség, mely a tokaji bornak legfőbb vásárlója volt, elszegényedik. Mária Terézia szigorú vámrendelete a magyar bornak külföldre szállítását csak akkor engedi meg, ha az illető ugyanannyi osztrák bornak a kivitelére kötelezi magát. A XVIII. század vége felé már észrevehető hanyatlás áll be a hegyaljai bortermelésben. Sok szőlő kivesz s nem telepítik újra. Az alacsonyabb fekvésű szőlőföldeket ismét szántóföldekké alakítják át. Ez a hanyatlás azonban nem volt rohamos s a lakosságra nézve nem volt katasztrófális hatású. Ha a szőlőtermelés egykori jövedelmező voltát el is veszítette, a lakosságnak továbbra is fő jövedelmi forrása maradt. Az 1867-i statisztika szerint már csak 10.000 kat. hold volt a művelés alatt álló szőlőterület nagysága.

A legnagyobb veszedelem a múlt század 80-as éveiben zúdult a Hegyaljára, mikor rövid néhány esztendő leforgása alatt az összes szőlők a filloxera-pusztításnak estek áldozatul. Ez már alapjában rázkódtatta meg a Hegyalja gazdasági életét, mert sok birtokos tönkrement, elszegényedett és elvándorolni volt kénytelen. Szerencsére az újraterelítés rövidesen megindult. Eleinte lassan, de később állami támogatás mellett gyorsabban haladt előre. Azonban a legtöbb szőlőbirtok gazdát cserélt s egészen új szőlőbirtokos-osztály jött létre. 1900-ban még csak 1500 kat. hold volt az újra beültetett szőlők kiterjedése, 1906-ban már 8000 kat. hold, 1914-ben 8500; tehát közel annyi, mint közvetlen a filloxera-vész előtt.

A hegyaljai szőlőtermelés régi jelentőségét nem nyerte vissza.

Az Alföld homokos talaján nagy kiterjedésű szőlőterületek létesültek. A fogyasztó közönség kapva-kapott az olesó és könnyű homoki boron és a „hegyaljai” csak kivételesen fogyasztotta. A tokaji bor régi jó hírnevét egyébként a hamisítások is nagyon megrontották, és különösen külföldön bizalmatlanok lettek vele szemben. Legújabbban pedig az ország megcsonkítása következtében az utódállamokkal való kereskedelem nehézségei (magas vámok), a külföldi fogyasztó piacok vásárlóképeségének hiánya (Németország, Lengyel-, Oroszország), erősen megbénították és bizonytalan időre megakasztották a hegyaljai bortermelés fejlődését. A Hegyalja 40.000 hl. átlagos évi termésével csak 1-2%-át adja a csonka ország bortermelésének, mivel szőlőterületeinknek mintegy $\frac{2}{3}$ -a a csonka ország határain belül maradt. Így a hegy-

⁵ Cirbusz egyik dolgozatában (A Zempléni Trachitvidék. Turisták Lapja, 1917) 75.000 kat. holdra becsüli, ez azonban teljesen képtelen adat. A mai szőlőterület ugyanis csak 8500 kat. hold.

aljai bortermelés mennyiség szempontjából az ország közgazdasági életében már nem számottevő tényező.

A szőlőművelés a lakosság életében.

A szőlőművelésnek mindig nagy szerepe volt a Hegyalja népének életében; hatása kiterjedt a társadalmi és gazdasági viszonyokra egyaránt. Minthogy pedig a szőlőtermelés nagymértékben függött az ország politikai viszonyaitól és egyes gazdaságpolitikai tényezőktől (kiviteli lehetőségek, vámok stb.), a lakosság életére való befolyása is ezek szerint változott. Amint már az előbbiekből is láttuk, a békés idők (vegyesházbeli királyok kora, török uralom utáni idők) jobban kedveztek neki, mint a viszontagságos háborús idők (XVI–XVII. század). Az egységes Lengyelország és az avval folytatott kereskedelem, a bor szabad kivitele, az ország régen jóval kisebb szőlőtermelése — fejlődését előmozdították, míg Lengyelország felosztása, a kiviteli korlátozások, magas vámok, az alföldi szőlőművelés fellendülése — visszavetették vagy hátráltatták. Volt idő, mikor a szántóföldeket is szőlőföldekké alakították át, mert a bortermelés jövedelmezőbb volt, mint a gabonatermelés, máskor viszont a meglévő szőlőket is munkálatlanul hagyták, pusztulni engedték, vagy ismét szántóföldekké alakították át.

Nem minden hegyaljai községre nézve volt és van a szőlőművelésnek egyforma jelentősége. Némelyiknek nagy kiterjedésű szántóföldjei és rétjei vannak (Sárospatak, Olaszliszka, Tarcsl), másoknak ellenben kevés (Tokaj, Tolcsa, Mád, Tállya). Amazok könnyebben ki tudták heverni a bortermelés válságos időszakait mint ezek, mert azok lakói a szőlőtermelést csak mellékfoglalkozásként üzték és úzik ma is. Nem kell azonban gondolnunk, hogy az utóbbiakban a szőlőtermelés kizárólagos megélhetési forrása lett volna a lakosság nagyrészenek, mint ahogy nem mondható annak ma sem. Míg a szőlőbirtokok nagy része földesurak (váruurak, szerzetesrendek) kezében volt, ezek jobbágyaikkal műveltették a földet. De már a XIV. és XV. században jómódú kisbirtokos-osztály alakult ki; ezekből lesz a kiváltságos hegyaljai városok polgári társadalma. Ennek tagjai szántóműveléssel vagy iparral foglalkoznak, de amellet szőlőbirtokaik is vannak, melyeket többnyire önkézüleg művelnek meg. Azonkívül azonban sok hírneves földesúri családnak (Monoki, Izsépi, Pálóczi, Rozgonyi, Perényi, Rákóczy stb.), egyházi rendeknek (szerencsi apátság, pataki domonkosok, újhelyi és tokaji pálosok, egri, szepesi káptalan stb.) vannak nagy szőlőbirtokai, melyeket uradalmi cselédekkel és idegenből ideköltözött munkásokkal műveltettek. A Hegyalja fénykorában, de még a múlt század első évtizedeiben is nemcsak a környező falvak lakossága járt ide szőlőmunkára, hanem a felvidék határszéli részeiből (Szepes, Sáros, Ung, Bereg), sőt Galiciából is egész rajok özönlöttek le a szőlőmunkálatok idejére.⁶

⁶ Mohl und Lasz gallner: Das Tokayer Weingebirge u. dessen Umgebung. Kaschau, 1828.

A kisbirtokos polgári társadalom a XIX. században erősen le-
hanyaglik. A nagyipar térfoglalásával a régi jövedelmező kisipar
(tímár, szűcs, gombkötő, fazekas stb.) megszűnik, vagy legalább is
háttérbe szorul; a bortermelésre virradt mostoha idők beálltával
sokan eladják szőlőiket s elköltöznek onnan. Sokan hivatalnok-
pályára nevelik gyermekeiket, kik szülőfalujukba nem kerülnek
vissza. Mindezt betetézi a filloxera-vész. Ennek tulajdonítható, hogy
a főleg szőlőtermelésből élő községek régi tősgyökeres lakossága
javarészen kiveszett.⁷ Az inkább szántómivelő községekben már nem
tapasztható ez a nagy változás. A parasztbirtok (szántóföld) ugyanis
gyakran évszázadokon át helyhez köti a családot, a szőlőbirtokra
ugyanazt nem lehet mondani. Néhány rossz esztendő, vagy alacsony
borárak elégségesek ahhoz, hogy a tulajdonos túladjon birtokán.

A filloxera-vész után egészen új birtokos-osztály alakult ki.
A régi tulajdonosok nagy része olosó pénzen vált meg parlagon
heverő szőlőföldjeitől, melyek a helybeli vagy idegenből ideköltözött
tőkepénzesek kezébe kerültek. Az utóbbiak között feltűnő sok volt
a zsidó. Az 1906-i agrártörvény a törlesztéses kölcsönök által lehe-
tővé tette, hogy a szerény vagyonú kiszagda-, iparos- és hivatalnok-
osztály is kivegyje részét az újratelepítésből. Ezzel magyarázható,
hogy a Hegyalján ma igen sok a törpe szőlőbirtok. A Hegyalja
8500 kat. hold szőlője jelenleg 5700 birtokos között oszlik meg; ezek
között csak 153 olyan van, kinek 10 kat. holdnál több szőlője van,
200-nak 5–10 kat. hold között, 5320-nak pedig 5 holdon alul. Az utób-
biak között pedig 4300 olyan birtokos van, kinek 1 kat. holdnál
is kisebb a szőlője. Régen sok másutt lakó főúri és előkelő nemesi
családnak volt itt birtoka, kik kezelőik gondozására bízták a szőlőt,
maguk csak hébe-korba, főleg a messze földön híres hegyaljai szü-
tekre jöttek ide le. Ma kevés a nem helyben lakó birtokos.

A mai birtokosok között is kevés van olyan, akinek a szőlő-
birtok volna kizárólagos megélhetési forrása. A szőlő jövedelme
ugyanis sok eshetőségtől függ, biztos megélhetést nem nyújt.
A Hegyalján még hozzá a termésátlag jóval kisebb (7-9 hl holdan-
ként) az országos átlagnál (11-8 hl), a munkáltatás drágább s a borok
értékesítése nehezebb, mint másutt. Ezért a legtöbb szőlőbirtokos-
nak szántóföldje is van s az egyes községek lakói között legfeljebb
csak az a különbség, hogy az egyiknél a szőlőbirtok a fő meg-
élhetési tényező, a másiknál a szántóföld, vagy pedig mind a kettő
egyforma mértékben.

A szőlőbirtokosok másik kategóriája a kereskedők, iparosok
és hivatalnokok sorából kerül ki. A kereskedők közül főleg a bor-
kereskedők jönnek számításba, akik a szőlőtermelést a borkeres-
kedéssel kapcsolják össze. Ezek között sok a nagybirtokos. Nagy
részük újabban bevándorolt zsidó, kik birtokukat a filloxera-vész után
szerezték. A mai kisiparos-osztály szegény, nem úgy, mint régen;

⁷ Pl. a tállyai ref. egyháznak a múlt század 30-as éveiben élő adófizetői közül
alig egy-kettőnek nevét találjuk meg a ma élő egyháztagok között.

tagjai közül kevésnek van szőlője s az is többnyire törpebirtok. A hivatalnokok közül csak a vagyonosabbaknak s főleg azoknak van szőlőjük, kik már régebben (1910 előtt) laknak itt. A háború alatt és után ideköltözött hivatalnokok, kik pedig elég nagy számmal vannak, nem tudtak szőlőbirtokot szerezni.

Végül van sok napszámos-munkásnak is egy kis szőlőföldje, mely néhány hl. bort ad évente. A takarékosabb szőlőmunkások mind igyekeztek egy kis szőlőbirtokra szert tenni. Erre ugyanis megélhetésük szempontjából nagy szükségük van, mert kizárólag a szőlő-napszámból nem lehet megélni. A szőlőben csak márciustól októberig van munka, de akkor sem állandóan. Ezért van idejük arra is, hogy a saját szőlőjüket megmunkálják; sőt nyáron sokan közülök családostul lemennek a közeli alföldi birtokokra aratni, — hogy ezáltal legalább kenyérre valójukat megszerezhessék. Télen a férfiak favágást, pincemunkát stb. vállalnak; háziiparral azonban nem foglalkoznak. A mai rossz gazdasági viszonyok között (alacsony borárak, kis napszám) a munkásosztály igen nehezen él, betevő falatjára is alig telik.

A régi időkben jobban el tudták magukat látni étellemmel a hegyaljai községek, mert kisebb volt a lakosságuk, a szőlőtermelés pedig jövedelmezőbb volt, mint jelenleg. A önellátás szempontjából a községeknek háromféle típusát különböztethetjük meg: 1. Vannak olyan községek, melyeknek határában nagykiterjedésű szántóföldek és legelők vannak. Ezek el tudják látni lakosságukat kenyérmagvakkal s fejlett állattenyésztésük is van. Ide tartoznak: Sárospatak, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Tarcal, Mád-Zombor. 2. Közigazgatási központok, melyeknek fejlettebb ipara és kereskedelme, nagy gazdasági vonzó területe s állandó piacai vannak. Ezeknek lakói között sok az állandó keresettel bíró tisztviselő, a jómódú kereskedő, iparos és a jól kereső gyári munkás. Ezek nem tudják a saját határukból élelmezni magukat, de az ételmet minden nagyobb nehézség nélkül beszerezhetik. Ide tartoznak: Sátoraljaújhely, Szerencs, Tokaj, Abaújszántó. 3. Azok a községek, melyekben kevés a szántóföld, számottevő ipar és kereskedelem nincs és hivatalnokok is alig vannak. Ezek a legjellegzetesebb hegyaljai községek, melyeknek lakossága elsősorban a bortermelésből él. Ezeknek az élelmezése — különösen a háború alatt — sok nehézséggel járt. Ilyenek: Tolcsva, Mád, Erdőbénye, Tállya.

A szőlőművelésnek a Hegyalja iparára és kereskedelmére is van befolyása. Az iparra gyakorolt hatása ma nem nagy jelentőségű. Mindössze két olyan iparág van, mely ezzel függ össze: ú. m. a bodnár-mesterség és a szeszfőzés. A bodnár-ipar valaha igen virágzó volt a Hegyalján. Minden városnak megvolt a maga bodnár-céhe. Sőt még a Hegyalján kívül eső községek is készítették hordókat az itteni bortermelők számára. A ma is használatban lévő „gönci hordó”^s elnevezés onnan ered, hogy valamikor a hegység Hernád-völgyi oldalán fekvő Gönc község volt a hordógyártásnak egyik főhelye. A hordó-

^s A termésmennyiséget a legújabb időkig gönci hordókban fejezték ki. Egy gönci hordó 135–150 l. Csak pár év óta kezdenek a hl szerinti számításra áttérni.

gyártáshoz szükséges tölgyfadongákat az itteni nagy tölgyfaerdőségek szolgáltatták. A szőlőtermelés hanyatlásával azonban ez az iparág is sokat veszített egykori jelentőségéből. Az is hozzájárult újabban a bodnár-ipar visszafejlesztéséhez, hogy Sátoraljaújhelyen és az országban egyebütt is több hordógyár létesült s a termelők egy része ezekből szerzi be szükségletét. Legújabban a magas hordó- és az aránylag alacsony borárak miatt legtöbbször hordó nélkül adják el a bort. Ezért a bodnár-ipar jelenleg csak kevés mesterembernek ad kenyeret. Gönc virágzó hordóiparának már csak emléke van s alig egy-két bodnár tud megélni egy községben.

A szőlő kipréselt héjából (törköly) való pálinkafőzés a Hegyalján általánosan el van terjedve; de ezt is többnyire kicsiben, háziilag űzik. Újabban a Sárospatakon létesült „Törkölyfőző Szövetkezet” és annak több községben lévő fiókjuzeme nagy mennyiségben állítja elő s így a kereskedelembe is több kerül, mint azelőtt.

A bor a Hegyalja legfőbb kereskedelmi cikke. Régen messze földről jöttek ide kereskedők, különösen szüret idején s egész szekérsorok vitték a bort az ország különböző részeibe és a külföldi országokba. Egy feljegyzés szerint az orosz cári udvar számára is évről-évre ilyen szekérkaraván szállította a hegyaljai bort, külön őrségtől kísérve. Mádon volt a borbörze; az itt kialakult árak voltak irányadók az egész Hegyaljára nézve. A borkereskedelem nevezetesebb útvonalai voltak: 1. Tokajon át az Alföldre és Erdélybe. Tokaj volt a fő borpiacon, innen ered a „tokaji bor” elnevezés is. 2. A Miskolcon át vezető pesti úton is sok bort szállítottak az ország nyugati részébe. 3. A Hernád és a Vág völgyén, valamint a Jablunkai-hágón át vivő boroszlói úton Németországba, 4. a Hernád–Tarca–Poprád völgyén át haladó krakói úton pedig Lengyelországba szállították a tokaji bort. 5. A vereckei hágón átmenő lemergi utat a feljegyzések nem igen említik, de valószínű, hogy az oroszországi borszállításokat ezen bonyolították le. A vasutak kiépítése előtt a hegyaljai bor gyakran megfordult az ország nevezetesebb vásárain; sőt a híres lipcei vásárokon is ott szerepelt, ahol többnyire vászonért cserélték be.

A vasutak átalakították a hegyaljai borkereskedelmet is, mely ma sokkal egyszerűbben bonyolodik le, mint azelőtt. A vasút megkönnyítette a bornak, mint nagy súlyú és nehezen szállítható árunak, nagy távolságra való szállítását. Így a hegyaljai bornak a földrajzi elterjedése nagyobb lett. De a nagy távolságra való szállítás költségeit csak a finomabb minőségű palackozott borok bírják meg. Azonban ezekből is kevés kerül a nyugati piacokra vagy a tengerentúli országokba, hol a francia, portugál és jó minőségű olasz borokban erős vetélytársakra akad. Sőt újabban az olcsó olasz borok a cseh és lengyelországi piacokat is elárasztják, aminek a magyarországi és főleg a hegyaljai borkereskedelem is erősen érzi káros hatását.

Az ország megcsönkítése a hegyaljai borkereskedelmet teljesen megbénította. A borkivitel majdnem teljesen szünetel, eladás is alig történik. A legtöbb borkereskedő is felhagyott mesterségével. A csonka

ország borbősége miatt a hegyaljai bornak nincs ára. Alig fizetik meg jobban, mint a homoki borokat. Így a szőlőtermelőnek költségei is alig térülnek meg: befektetésekre, a pusztuló tőkék utánpótlására nincs anyagi ereje. Azért sok termelő éveken át nem válik meg boraitól, melyek pincékben raktározva várják a jobb idők beköszöntét.

Települési sajátosságok.

A települések jellege többé-kevésbé összefügg a lakosság életmódjával. Minden életmód másféle építkezést kíván. A házak építésmódja, a helyiségek beosztása, a melléképületek elhelyezése és rendeltetése, a telek nagysága és felhasználásának módja stb. egyes etnográfiai sajátosságától eltekintve, az életmódhoz alkalmazkodik. A Hegyalján, hol a szőlőművelés a lakosságnak úgyszólván ősi foglalkozása, szintén találunk bizonyos települési sajátosságokat, melyek a szőlőtermeléssel függenek össze, s ezek annál észrevehetőbben nyilvánulnak meg, minél nagyobb szerepe volt és van a szőlőtermelésnek az illető község életében.

A Hegyalja községei majdnem mind a szőlőhegyek aljában épültek, előttük pedig szántóföldek terülnek el. Ezért úgy a szőlőket, mint a szántóföldeket könnyen el lehet érni a községből. Kivételt képeznek a Bodrog-menti községek: Bodrogkeresztúr, Liszka, Sárospatak. Ezeknek települését elsősorban a folyó szabta meg; határaik átnyúlnak a folyó túlsó partjára is (Bodrogtó) s a hegyoldalakon lévő szőlőkhöz csak a szántóföldeken keresztül lehet eljutni. A községek települése és a hozzájuk tartozó szőlőföldek között mindig szoros kapcsolat állott fenn. Erre utal az is, hogy a legtöbb község a határához tartozó szőlőterület központi részében foglal helyet. A községek egykori várúri, földesúri birtokokból keletkeztek s többnyire ma is ott vannak, ahol eleinte voltak. Határaik újabb birtokadományokkal vagy elpusztult községek birtokainak hozzácsatolásával növekedtek meg. Így a községek fejlődésével szőlőterületük is szinte arányosan növekedett.

A legtöbb hegyaljai községnek bizonyos városias jellege van. Erre vallanak a kőből épült, úrias külsejű, gyakran emeletes házak, a kis udvarok, kövezett utcák, stb. Itt nem beszélünk azokról a községekről, melyeknél a városias jelleget a modern városias élet (kereskedelem, ipar, közigazgatás) fejlesztette ki. A vastagfalú, boltíves úriházak, a szőlőtermelés boldogabb idejének maradványai, melyekben jómódú szőlőbirtokos családok laktak, vagy pedig másutt lakó földesuraknak voltak a birtokai. Sok ilyen régi kúriát láthatunk ma is Mádon, Bodrogkeresztúron, Tállyán, Tolcsván.

A legtöbb lakóház, melynek régi vagy jelenlegi tulajdonosa szőlőbirtokos volt, pincével és présházzal van ellátva. A présház az épület hátsó részének egyik tágasabb helyisége; a szőlőhegyekről szekereken lehordott szőlőt itt tapossák és préselik. Ezt a műveletet néhol a szőlőben végzik, de többnyire csak ott, ahol nagyobb borkházak vannak. A leszedett szőlőnek vagy a kikaposztott mustnak a

hazaszállítását a köves, meredek és vízárkoltá hegyi utak igen megnehezítik.

A pincék részint a házaknál vannak, többnyire azonban a község szélén sorakoznak egymás mellett (pincesor). A pincék néhol löszben (Tokaj, Abaújszántó), de a legtöbb helyen tufában vannak. A tufa laza szerkezetű, de nem omladékos volta miatt erre a célra kiválóan alkalmas. A bor megérlelése, vagyis jó minőségének fokozása szempontjából is nagyon előnyösnek tartják. Néhol a pincék a házak közé ékelődnek be s így megzavarják az épületek összefüggését; miáltal a községeknek rendezetlen, kusza képük van. Leginkább láthatjuk ezt Tállyánál, mely pincekészítésre kiválóan alkalmas tufalejtőn épült. A község altalaját pincejáratok szelik keresztül-kasul; utcáin sok helyen a szekér alatt dübörög a föld s lépten-nyomon pinceszелеző-lyukakra bukkanunk. Itt voltak a híres Rákóczy-pincék, melynek kusza összevisszaságban menő ágai nagy területet hálózta be.⁹ Ezek nagy része beomlott s így nem járható és használható.

A szőlőtermeléssel függenek össze a hegyoldalakon mindenütt elszórt borházak. Ezeknek többféle típusuk van. A legegyszerűbbek apró, kunyhószerű épületek, melyek csak a szőlőművelő szerszámok raktározására, pásztorlakul, vagy a nyári záporok idején menedékhelyül szolgálnak. Ennél nagyobbak az egy-két helyiségből álló épületek, melyekben tűzhely és némi berendezés van. Lakóhelyül ezeket nem használják, legfeljebb a szüret idején. Végül vannak nagyobb épületek (esetleg két épület) villaszerű külsővel, ezek a tulajdonos nyári tartózkodási helyeül szolgálnak s többnyire van bennük lakosztály a cselédség (vincellér) számára, azonkívül külön présház és esetleg pince. Az utóbbi típus gyéren fordul elő a Hegyalján, többnyire csak városok közelében (Tokaj, Sátoraljaújhely). Olyan szőlőlakások és villasorok, mint aminők az alföldi szőlőtelepeken vannak, a Hegyalján ismeretlenek. Itt a szőlőkben való lakást megnehezíti a vízhiány, az élelemmel való ellátás bajos volna, de különben a községek egészséges, jó levegőjűek s így nyári tartózkodásra is alkalmasak.

Amint látjuk tehát: a szőlőművelés — mely régi idők óta főfoglalkozása az itt élő népnek — a táj képeinek kialakulásában, a lakosság életmódjában, gazdasági és társadalmi viszonyaiban és a településekben felismerhető sajátosságokat hozott létre s az egész Hegyalját emberföldrajzi szempontból hasonló jelleggel ruházta fel.

Hézszer Aurél.

Felhasznált irodalom: Szirmay: Notitia topografica ac historica Comitatus Zempleniensis. Szabó J.: A Tokaj-Hegyalja földtani viszonyai. (Math. és Term.-tud. Közlemények. IV.) — Szabó J.: A Tokaj-Hegyalja talajának leírása. U. o. — Molnár I.: A Tokaj-Hegyalja talajának természet- s vegytani tanulmányozása. U. o. — Dr. Réthly Antal: Adatok a m. kir. ampelológiai intézet szőlészeti meteorológiai állomásainak klímájához. — Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. — Zemplén vármegye monográfiája. — Herceg Mihály: Magyarország szőlő- és bortermelésének története. (Borászati Lapok Albuma.) — Az Orsz. Statisztikai Intézet birtokában lévő statisztikai adatgyűjtemény.

⁹ Alaprajzunk látható „Zemplén-vármegye monográfiájá”-ban. 117. l.